

Mi a liberalizmus?*

1. Zavarba ejtő kérdések egész sora

A [címben] fölített kérdésre adott szokásos válaszok szemernyi kétséget sem hagynak afelől, hogy a liberalizmus az a fajta eszmei hagyomány, amely erőfeszítéseinek centrumába az egyén – más összefüggő filozófiák által el nem ismert vagy éppen semmibe tett – szabadságát állítja. Ez rendben is van, ám ha a dolog így áll, hogyan s hová helyezzük el John C. Calhoun? E jeles államférfi, az Egyesült Államok alelnöke a XIX. század közepén, szenvedélyes dicshimnuszba foglalta az egyén szabadságát, amit – többek között Locke-ra hivatkozva – erélyesen védelmezett az állam bármely erőszakos jellegű kísérletével és jogtalan beavatkozásával szemben. S ez nem minden! Az „abszolút kormányzással”, illetve a „hatalomkoncentrációval” egyetemben fáradhatatlanul kritizálta és elítélte a „fanatizmust”,¹ a „keresztes” szellemiséget,² szembeállítva velük a „kompromisszumot” mint a valódi „alkotmányos kormányok”³ ihlető vezérelvét. Calhoun hasonló meggyőző erővel veszi védelmébe a „kisebbségek” jogait: esetükben ugyanis többről van szó, mint arról, hogy szavazás útján biztosítsák a különböző pártok kormányzati vetésforgóját, amelyek túlhatalma amúgy is elfogadhatatlan, még ha azt – egyrészt – időben korlátozzák is, másrészt mérsékli a kormányzók és kormányzottak közötti szerepek időszakos felcserélésének ígérete vagy inkább lehetősége.⁴ Kétségtelenül úgy tűnhet, hogy itt a liberális eszme legérettebb, egyben legcsábítóbb jellegzetességei fogalmazódnak meg. Ám más perspektívából szemlélve, azáltal, hogy leszólja azokat a fél intézkedéseket s mindazok óvatosságát vagy éppen gyávaságát, amelyek/akik

* Köszönetet mondunk a szerzőnek és a *Laterzia* Kiadónak azért, hogy engedélyezték a mű bevezető fejezetének magyarra fordítását és rövidített közreadását. (A szerk.)

a rabszolgaságot szükséges „rosszként” fogadták el, Calhoun kinyilvánítja, hogy a rabszolgaság olyan „hasznos jó”, amelyről, szerinte, „a civilizáció semmiképpen nem mondhat le”. Bizony, Calhoun csakis azért támadja vehemensen az intoleranciát, a keresztes szellemiséget – magától értetődően egy percig sem vitatva a feketék szolgaságba taszítását vagy a szökött rabszolgák utáni kegyetlen hajtóvadászatot –, hogy megbélyegezze az abolicionistákat, e „vak fanatikusokat”,⁵ akik úgy tartják, hogy „legszentebb kötelességük erőnek erejével fölszámolni” a rabszolgaságot, ezt az Alkotmány által szavatolt, tehát „legitim” tulajdonformát.⁶ A vehemensen és nagy jogi apparátussal védelmesített kisebbségek között a feketéknek természetesen nincs helyük. Sőt, ez esetben a tolerancia és a kompromisszumkészség mintha önnön ellentéteikbe fordulnának át: ha a fanatizmusnak valóban sikerülne véghezvinnie a rabszolgaság eltörlésének „örült” tervét, az az „egyik vagy másik faj elpusztítását”⁷ vonná maga után. Márpedig, figyelembe véve az Egyesült Államok akkori erőviszonyait, nem nehéz belátni, hogy a két faj közül melyik esett volna a másik áldozatául: következésképp’ a feketék csak rabszolgalétükben élhettek túl. Vajon Calhoun liberálisnak tekinthető-e vagy sem? E kérdésben semmiféle kételynek nem ad helyt lord Acton, a XIX. század második fele liberalizmusának egyik főszereplője, William E. Gladstone tanácsadója és barátja, aki a század Angliájának meghatározó alakja volt. Nos, Acton szemében, Calhoun az abszolutizmus valamennyi megnyilvánulási formája ellen vívott harc bajnoka volt – ideértve a „demokratikus abszolutizmust” is: az általa alkalmazott érvelés „a politikai igazság valódi csúcsteljesítménye.” Magyarán: a liberális hagyományba és pantheonba sorolt szerzők és nagy szellemek egyik legjelentősebbikével van dolgunk.⁸

Kevésbé empatikus nyelvezettel ugyan, de a feltett kérdésre – úgy tűnik – válaszolnak mindazok, akik Calhount manapság „tipikus individualistaként”,⁹ illetve mint a „hatalommal való visszaélésre hajlamos többség túlkapasaitól sújtott kisebbség jogvédő bajnokát”,¹ vagy épp’ a többségtől elvárható mértékletesség és önkorlátozás elvének teoretikusát¹¹ ünneplik. S nem hagy kétséget e tekintetben az az egyesült államokbeli könyvkiadó sem, amely föl vállalva a „Szabadság Klasszikusai”-nak – neoliberais hangsúlyokkal – való újraközlését, a sorozat szerzői között szerepelteti e jeles államférfit, a rabszolgatartó Dél ideológusát is.¹² Az iménti kérdésre nem csupán az Egyesült Államok történelmét rekonstruálva adhatunk választ. A nagy presztizsű francia forradalom liberális szellemű kutatói sem haboznak „liberálisnak” ne-

vezni azokat a történelmi személyiségeket és szellemi köröket, akik/ amelyek érdeme, hogy ellenszegültek a jakobinus „elhajlásnak”, bár egyszerismind fáradhatatlan védelmezői voltak a gyarmati rabszolgáltatásnak is. Pierre-Victor Maluet-ról és a Club Massiac tagjairól van szó: mindannyian „ültetvény- és rabszolga-tulajdonosok”¹³ voltak. Nos, lehet-e valaki egyszerre liberális és ültetvényes rabszolgatartó? John S. Mill nyilván nem osztja a most helyeslőn bólogatók véleményét, legalábbis annak a vitának a tükrében, amit pont ő kezdeményezett az „ügynevezett” angol liberálisokról (köztük nyilván Actonról és Gladstone-ról is). Nevezettek ugyanis az amerikai polgárháború idején vállvetve s „dühödten” felsorakoztak a „déli államok oldalán”, egyszerismind rosszindulatú, vagy legalábbis hüvös távolságtartással méregették Lincolnt és az unionistákat.¹⁴

Egy dilemmával nézünk itt szembe. Amennyiben ugyanis a föltett kérdésre (ti. hogy Calhoun liberális-e vagy sem) igenlő választ adunk, nem őrizhetjük meg a liberalizmus hagyományos (és tankönyvi), formai integritását mint a szabad gondolat és az egyéni akarat tiszta kifejeződését. Ha azonban nemleges válasz mellett döntünk, egy másik akadályba ütközünk, s egy újabb, az előzőnél nem kevésbé kínos kérdéssel szembesülünk, nevesül: miért kellene továbbra is John Locke-nak tulajdonítanunk a liberalizmus „atyja” tiszteletre méltó címét? Calhoun valóban nyíltan – ha nem is fennhangon – „hasznos jóként” beszélt a szolgaságról, míg a hírneves angol filozófus (akire Calhoun egyértelműen utal) magától értetődő, békés dolognak tartotta a gyarmati rabszolgatartást, és személyesen is részt vett ezen intézmény jogi definíciójának megszövegezésében, Carolina állam alaptörvényének megalkotásánál. Ismeretes, hogy Locke közreműködött Carolina alkotmányának megszövegezésében, amely kimondja: „Carolina állam minden szabad polgárának, legyen bármilyen a vallása vagy (politikai) meggyőződése, föltétlen hatalma és autoritása van fekete rabszolgái felett”.¹⁵ Locke „az utolsó nagy filozófus, aki kísérletet tett a teljes és örökös rabszolgaság igazolására”.¹⁶ Mindez nem akadályozta meg abban, hogy kemény szavakkal ítélje el a politikai „rabszolgasorsot”, amit az abszolút monarchia kíván rákényszeríteni saját polgáira (*Két értekezés a polgári kormányzatról*. A továbbiakban: Locke I. 1.). Hasonlóképpen, Calhounnál a feketék szolgaságának „hasznos jóként” való elvi megállapítása egyszerre van jelen az olyasfajta hatalomkoncentrációtól óvó figyelmeztetéssel, amely magában hordozza a kockázatot, hogy a „kormányzottak” a „kormányzók rabszolgáivá” válnak.¹⁷ Ismeretes, hogy az amerikai

államférfi ültetvényes rabszolgatartó volt, az angol filozófusnak meg jelentős befektetései voltak a fekete rabszolgák kereskedelmében.¹⁸ Locke álláspontja ilyenformán még kompromittálabb: a Calhoun által jól-rosszul megénekelt rabszolgatartó Dél narratívájába már nem fért bele a feketék Afrikából való elhurcolása; az a pokoljárás, ami sokukat már jóval azelőtt halálra ítélte, hogy egyáltalán megérkeztek volna Amerikába.

Vajon akarjuk-e hangsúlyozni az imént szembeállított két szerző közötti csekély szemléletbeli különbséget, s egyedül Calhount kizárni a liberális hagyományból, aki még a XIX. század derekán is helyeselte, mi több, ünnepelte a rabszolgaság intézményét? Az ilyen „hátrányos megkülönböztetésre” válaszul a Dél politikusa, némi méltatlankodással, s bizonygatva saját álláspontjának igazát, George Washingtonról alkotott véleményével hozakodhatna elő, mondván: ő is „egy volt közülünk: rabszolga-tulajdonos és ültetvényes”.¹⁹ Francis Lieber Calhoun kortársa és korának egyik legkiválóbb szelleme volt. Személyében némelyek Montesquieu reinkarnációját látták, aki Tocqueville megbecsült levelezőtársa és a rabszolgaság intézményének igen óvatos kritikusa volt. Lieber azt remélte, hogy a rabszolgaság fokozatosan szolgai vagy fél szolgai állapottá változik – a déli rabszolgatartó államok saját kezdeményezése nyomán, amelyeknek joga az önkormányzáshoz számára nem képezhetette vita tárgyát. Emiatt Liebert délen is tisztelték, annál is inkább, hogy maga is birtokolt és alkalomadtán bérelt – igaz, csekély számban – rabszolgát, férfiakat és nőket egyaránt. Midőn utóbbiak egyike-másika valamely „érthetetlen” terhesség, majd az elengedhetetlen abortusz következtében életét veszttette, Lieber naplójába ekként jegyezte fel az elszenvedett anyagi veszteséget: „Jó ezer dollár, egy évi kemény munka ára”.²⁰ További jelentős megtakarításokat emésztett fel az elhalt rabszolgánál pótlása, hisz Lieber – Calhounnal ellentétben – nem ültetvényes volt, s nem járadékból élt, hanem egyetemi tanárként működött, akinek rabszolgákra főként mint házi szolgálókra volt szüksége. Vajon mindez feljogosít-e bennünket arra, hogy Calhoun helyett inkább Liebert soroljuk a liberális hagyomány nagyjai közé? Az időbeli különbségnek mindenesetre itt semmilyen szerepe sincs. Vegyük most példaként Locke egyik kortársát. Andrew Fletcher a „szabadság bajnoka”, igaz, egyszersmind a rabszolgaságé is.²¹ A politikai mezőben „elvi köztársaságpártiként”,²² míg a kultúra síkján „a felvilágosodás (egyik) skót prófétájaként”²³ hivatkozott önmagára, majd Lockéhoz hasonlóan – akivel mellesleg levelezésben állt²⁴ – a jakobinus- és

abszolutista-ellenes összeesküvés kapcsán Hollandiába menekült. Fletcher hírneve átszelte az Atlanti-óceánt. Jefferson „hazafinak” nevezte, akinek érdeme, hogy kifejezésre juttatta a „Brit Alkotmány legtisztább időszakainak önálló politikai elveit”.²⁵ Ez utóbbiak később táptalajra leltek s virágzásnak indultak a szabad Amerikában is. A Fletcherére módfelett emlékeztető álláspontot foglalt el egyik földije és kortársa, James Burgh, aki maga is élvezte a Jefferson-féle republikánus körök tiszteletét,²⁶ és előszeretettel idézte őt Thomas Paine az amerikai függetlenségi háború legnépszerűbb politikai röpiratában (*Common Sense*).²⁷ Ennek ellenére, a többi szerzőtől eltérően – akikre szintén jellemző volt a szabadság iránt érzett múlhatatlan szerelem és a rabszolgaság legitimációjára vagy annak visszaállítására irányuló elköteleződés különös egybefonódása –, manapság mindketten jóformán elfeledettek, és nem úgy tűnik, mintha valaki is a liberális kánon nagyjai közé kívánná sorolni őket. A helyzet az, hogy miközben műveikben aláhúzták a rabszolgaság fontosságát, e fogalmon elsősorban nem is a gyarmatok fekete lakosságát értették, hanem a „csavargókra”, koldusokra, valamint a nagyvárosok lusta és javíthatatlan csöcselékére gondoltak. Kell-e emiatt nem liberálisként (azaz illiberálisként) tekintenünk rájuk? Ha így járnánk el, a liberálisok megkülönböztetése azoktól, akik nem osztják ezeket az elveket, nem a rabszolgaság intézményének egyetemleges elítélésén, hanem csupán a gyarmati népek hátrányos megkülönböztetésén múlna. A liberális Anglia alapos ismerete másfajta döntési helyzet elé állít minket. Francis Hutcheson, aki jelentős morálfilozófus (Adam Smith „felejtethetlen mestere”)²⁸ volt, egyfelől kritizálta és fenntartásokkal kezelte a feketéket megkülönböztetés nélkül igába hajtó rabszolgaságot, másfelől viszont hangsúlyozta, hogy amennyiben tennivalónk akad a társadalom „legszegényebb rétegeivel”, a rabszolgaság „megfelelő büntetés”, afféle „hétköznapi fenytés” lehet „mindazon semmirekellő, naplopó csavargókkal szemben, akik miután jogosan megbüntették és határozott idejű rabságba vetették őket, még mindig nem képesek hasznos munkával fenntartani önmagukat és családjukat”.²⁹ Egy olyan szerzővel állunk szemben, aki felhívja ugyan a figyelmet a faji és származási alapú rabszolgaság nyűgére-bajára, ugyanakkor a szolgaságot büntetésnek szánja mindazok sorsául, akik – függetlenül bőrük színétől – bűnösnek találtnak csavargó életmódjuk miatt. Netalántán Hutcheson is liberális lenne?

Adam Smith, akit ideiglenesen Locke és Calhoun között helyezünk el, a mindkettőjük által magától értetődőnek és békésnek elfogadott,

sőt, egyenesen „hasznos jóként” magasztalt valósággal kapcsolatban olyan érveket hoz föl, s részesít előnyben, amelyekre érdemes alaposabban kitérnünk. Mint kifejti, a rabszolgaság könnyebben betiltható „despotikus kormányzás” idején, mint egy olyan „szabad kormány” alatt, amelynek képviseleti szervei kizárólag tulajdonnal rendelkező fehérek számára vannak fenntartva. A fekete rabszolgák helyzete ez esetben reménytelennek látszik: „Minden törvényt fehér gazdáik hoznak, akik sosem fogadnának el olyan intézkedést, amely ellentmondana előítéleteiknek.” Majd így folytatja: „A rabszolgák súlyos elnyomásának oka a szabad ember szabadságában rejlik [...] És tekintettel arra, hogy ők [az elnyomottak] teszik ki a népesség többségét, nincs egyetlen, az emberiség szellemével áthatott személy sem, aki a szabadságot óhajtaná egy olyan országban, ahol [a rabszolgaság] intézménye már létezik”.³⁰ Nos, liberálisnak tekinthetünk-e egy szerzőt, aki valamely konkrét esetben a „despotikus kormányzat” mellett száll síkra? Másképpen fogalmazva: liberálisabb-e Smith, mint Locke és Calhoun, akik a rabszolgasággal együtt védelmükbe veszik az előbbi által elvetett képviseleti intézményeket, s ezáltal támogatják a rabszolgatartó társadalmat és egy gyalázatos, mindennemű emberiséggel ellenkező jogintézményt? Valóban, amint a kiváló közgazdász megjósolta, az Egyesült Államokban a rabszolgaság eltörlése nem az önkormányzatiságnak, hanem az északi unionista hadsereg vasöklének, illetve a nyomában bevezetett ideiglenes katonai diktatúrának volt köszönhető. Lincolnt emiatt ellenfelei despotizmussal és jakobinizmussal vádolták meg, mondván: „katonai kormányzáshoz” folyamodott és „katonai bíróságokat” állított fel, „törvényen” az „elnök akaratát” értette, a *habeas curpust* pedig úgy értelmezte, hogy „bárkit börtönbe zárhat a neki tetsző időre”.³¹ A fenti vád megfogalmazásából a déli konföderált államok vezetőin túl azok is vastagon kivették a részüket, akik a polgárháborús évek után egyfajta kompromisszumos békére, s azon túl, végső soron az alkotmányos normalitáshoz való visszatérésre vágytak. E ponton ismét arra kényszerülünk, hogy feltegyük magunknak a kérdést: igazabb liberális-e Lincoln déli ellenfeleinél, vagy épp’ a kiegyezés mellett érvelő északi ellenlábasainál?

Mint láhattuk, John S. Mill az unionisták mellett állt ki, és elítélte a „hamis” liberálisokat, akik botrányt kiáltottak, miután azt tapasztalta, hogy az előbbieket mily hatalmas erőket mozgósítottak a Dél ellen viselt háborúban, miközben féken tartották a rabszolgatartó konföderációsok Unióból való kiszakadásának elfogadására hajló északi polgárokat

is. Azonban az angol liberális Mill, mint látni fogjuk, figyelmét ezúttal a gyarmatoknak szentelve, helyeselte a Nyugat „despotizmusát” a még „kiskorú” fajok felett, amelyeket „teljes alávetettségre” ítélte, hogy így indítsa el őket a fejlődés útján. Az ilyesfajta megfogalmazás bizonyára nem lett volna Calhoun ellenére, aki a rabszolgaság legitimálása során pont az afrikai eredetű népek elmaradottságára és „kiskorúságára” hivatkozott: szerinte, a „fekete fajnak” – fehér gazdáik atyai gondoskodásának köszönhetően – csakis Amerikában sikerülhetett előrejutnia, kilépnie korábbi „szégyenteljes, lealacsonyító és állatias” állapotából, és elindulni egy új, „viszonylag civilizált”³² létforma irányába. Mill számára „minden eszköz” megengedett azok számára, akik magukra vállalják a „vad törzsek” megnevelését. A rabszolgaság olykor a „fejlődés” folyamatának átugorhatatlan lépcsőfoka, ami munkára fogja, s végső soron hasznossá teszi őket a civilizáció és a közösség számára (Uo. VII. fejezet 3. §). Ezt a véleményt Calhoun is osztja, aki szerint a rabszolgaság megkerülhetetlen eszköz, ha be akarjuk teljesíteni a feketék kiművelésének misszióját. A népnevelő diktatúra, amiről Mill értekezik – szemben az örökös rabszolgasággal, aminek az amerikai államférfi és teoretikus szerint, minden feketét alá kell vetni – hosszú távon (bármennyire távoli és problematikus is ez), eltűnésre ítéltetett. Az már az érem másik oldala, hogy az illiberalizmus eme állapota kizárólag egy sajátos helyzetű etnikai csoportra (egy kis darab Afrikára az Egyesült Államok szívében) van oktrojálva. Ám a Nyugat fokozatos gyarmati expanziója nyomán, valamennyi alávetett népnek szembe kell néznie a politikai „despotizmussal” és a rabszolga- vagy félrabszolga-munka kényszerével. Összeegyeztethető-e a liberális meggyőződéssel, hogy „az emberiség elsőprő többségétől meghatározatlan időre feltétel nélküli engedelmességet” követelünk; vagy ellenkezőleg: ez a „hamis” liberalizmus szinonimája?

2. Az amerikai forradalom és egy kínos felismerés

Most már világos: elsősorban a rabszolgaság problémája osztja meg az idézett szerzőket. Így vagy úgy, de mindegyikük a Dicsőséges Forradalomból felemelkedő Angliára vagy épp’ az Egyesült Államokra tekint. Két olyan országról van szó, amelyek nagyjából száz évig egyetlen állam részei voltak, majd az amerikai forradalomban szembekerültek egymással. Az angolok – az Atlanti-óceán mindkét partján – egy olyan ország alattvalóinak és büszke állampolgárainak tartották

magukat, amelyben „a világon talán egyedül, az Alkotmány legfőbb célja és értelme a polgári és politikai szabadság [érvényre juttatása].”³³ A mondat Blackstone-tól való, aki véleményének alátámasztásául Montesquieu-re hivatkozik. Utóbbi Angliát olyan nemzetnek tartotta, amely számára „a politikai szabadság az Alkotmányából következő célkitűzés” (*A törvények szelleméről*, Montesquieu, XI. 5.). S valóban: a francia liberális gondolkodó szerint, „Anglia ma a világ legszabadabb országa, beleértve némely köztársaságot is,”³⁴ a *par excellence* „szabad nemzet” és „szabad nép”. (Montesquieu, XIV. 13.; XIX. 27.).

Olyan időszak ez, amikor egyetlen felhő sem árnyékolja be még az óceán két partja közötti kapcsolatokat. Nincsenek s nem is lehetnek konfliktusok köztük, legalábbis Montesquieu szerint, ama oknál fogva, hogy Anglia gyarmatokhoz fűződő viszonyát a szabadság szeretete vezérli:

... midőn e nemzet távoli gyarmatokat létesít, azért teszi, hogy kereskedelmét, nem pedig uralmát terjessze ki. Mivelhogy kívánatos létrehozni másutt is, ami nálunk már megvalósult, Anglia saját kormányzati formáját ajánlja föl gyarmati népeinek. S mivel ez a kormányzás prosperitással jár együtt, nagy népfajok felemelkedésének lehetünk szemtanúi még az őserdők mélyén élők között is. (Montesquieu, XIX, 27.)

Ezekben az években az amerikai angol gyarmatok lakosai büszkén vallották Blackstone elveit, miszerint: a „mi szabad Alkotmányunk”, amely „eljutott a tökéletességig” egyértelműen elválik „más országok modern alkotmányaitól”, s a maga teljességében az egész „európai kontinens” politikai rendjétől.³⁵

A Brit Birodalom ezzel az ideológiával felvértezve vívta meg a hét-éves háborút: a háborúra legfőként az amerikai brit telepesek tekintettek úgy, mint a „világ szabadságának pártfogói”, a „nemes szabadság fiai” – vagyis a protestantizmust védelmező britek – és a kegyetlen, elnyomó, politikailag a despotizmust képviselő, vallási téren pedig a „római bigottériát” és a pápizmust követő Franciaország közötti összeütközésre. E történelmi pillanatban az angol Korona tengerentúli alattvalói is előszeretettel idézték Locke szavait, miszerint a „rabszolgaság ellentétes bátor és nagylelkű nemzetünk természetével”: egy „angol” ember számára [a rabszolgaság] teljesen elképzelhetetlen (Locke, I. 1.). A franciák megpróbálták ugyan „szolgai alávetettségbe” taszítani az amerikai telepeseket, ám szerencsére Nagy-Britannia,

„a nemzetek Úrnője, a szabadság erős oszlopa, az elnyomás és a zsarnokság engesztelhetetlen ellenfele” ezt megíúsította.³⁶

Edmund Burke is ennek az ideológiának a föltámasztására tett kétségbeesett kísérletet 1775-ben, hogy így kerülje el az akkor már küszöbön álló szakítást. *Beszéd a gyarmatokkal való megegyezésről* (*Speech on conciliation with the colonies*) című művében arra szólított fel, hogy ne veszítsék szem elöl, s föleg ne szakítsák el az amerikai kolóniákat az anyaországgal összekötő szálakat. Végtére is egy „nemzethez” tartozunk, akiket egyesít a „közös hit temploma”, a „szabadságba vetett hit”. Mondandóját így folytatta: amíg más országokban – például Spanyolországban vagy Poroszországban – „szabadon virágzik” a rabszolgaság, egyedül angol földön nem tud gyökeret eresztetni. Ennek fényében ésszerütlen lenne erővel meghátrálására kényszeríteni a lázadó amerikai telepeseket, mivel „egy angol a világon a legkevésbé alkalmas arra, hogy érvekkel próbáljon meggyözni egy másik angolt arról, hogy szolgaságba vesse önmagát”.³⁷ Itt a „szolgaság” természetesen az a fajta „rabszolgaság”, amiért az abszolút uralkodót terheli a felelösség. A másik, a feketéket láncra verő rabszolgaságról ehelyütt mélyen hallgatnak. Amikor is a gyarmatok felkelése, vagy más szemszögből – a Koronához hűség, a kompromisszumra, a „nemzet” és az „angol faj”³⁸ egységének megörzésére hajló lojalisták szavajárásával élve –, a „polgárháború” a maga összes „borzalmával”³⁹ visszafordíthatatlanná vált, az összkép érezhetően megváltozott. Mégis kitűnik a folytonosság mozzanata. A szembenálló felek mindegyike a despotizmus és a politikai „szolgaság” újbóli bevezetését veti a másik szemére. A lázadó gyarmati lakosok vádbeszéde széles körben ismert: fáradhatatlanul kárhoztatták az angol Korona és a parlament zsarnokságát, valamint ama örült tervüket, hogy az amerikai lakosokat „az örök rabság és szolgaság”⁴⁰ állapotába taszítsák. A viszontválasz sem váratott sokáig magára: egy New York-i lojalista már 1773-ban a következő figyelmeztetéssel élt: ez idáig „a szabadságunkra leselkedő külső támadások ellen kellett ört állnunk” (az utalás a hétéves háborúra vonatkozik), csakhogy fölütötte a fejét egy sokkal alattomosabb veszély, mégpedig az, hogy „hazai önkényurak szolgálívá” válunk. Két évvel később, szintén New Yorkban, egy másik lojalista nem habozott leszögezni: a felkelők a „rabszolgáknál is mélyebbre akarnak lökni bennünket”.⁴¹ A liberális párt két egymással vitatkozó táborra szakadt, akik külön-külön tovább vitték az angol nemzetet öndicsözítésre sarkalló s a rabszolgaság esküdt ellenségeként ünneplő ideológiát és retorikát. Az újdonság abban állt, hogy a kölcsönös vádaskodás

hullámain – az előzőkben taglalt politika hozadékaként, és súlyosan megterhelve az eredeti polémiát, megjelent a másik „szolgaság”, az, amit a két perlekedő tábor korábban – mint zavaró tényezőt – kizárt dicsőséges, önmagukat a szabadság népének és pártjának elkönyvelő önazonosságából. A felkelt telepések szemében a londoni kormány, amely önkényesen adókat vetett ki állampolgárookra és alattvalókra egyaránt – miközben az utóbbiak nem képviseltethették magukat a brit parlament Alsóházában –, úgy viselkedett velük, mint úr a szolgálival. Ha azonban – vetették ellen a többiek – tényleg beszélni kell a szolgaságról, miért nem kerül megvitatásra az a brutális és elkendőzhetetlen rabszolgaság, ami ráadásul éppen ott ütötte fel a fejét, ahol szenvedélyes ódákat intéznek a szabadsághoz? Benjamin Franklinnek már 1764-ben, Londonban, a gyarmati lakosok ügyének előadása során, szembe kellett néznie vitapartnerei marón gúnyos kérdéseivel:

Önök, amerikaiak hatalmas lármát csapnak, ha a legkisebb sérelem éri mindazt, amit saját szabadságuknak gondolnak, ugyanakkor nincs még egy nép e földön, amely nagyobb ellensége lenne a szabadságnak, s oly mértékben zsarnoki lenne, mint az önöké, ha mindez érdekében áll.⁴²

A szabadság önjelölt bajnokai, miközben a despotizmus szinonimájaként bélyegezik meg a beleegyezésük nélkül kivetett adókat, gátlástalanul gyakorolják az abszolút és önkényes hatalmat rabszolgáik felett. Különös paradoxonnal van dolgunk: „Hogyan van az, hogy a szabadság elvesztése miatt a lehangosabban azok jajveszékelnék, akik néger rabszolgákra vadásznak?” – teszi föl a kérdést Samuel Johnson. Hasonló módon gúnyolódtak az elszakadás ellenzői az Atlanti-óceán túlsó partján is. Thomas Hutchinson, Massachusetts királyi kormányzója lázadók szemére vetette következetlenségüket és képmutatásukat: radikálisan megtagadják az afrikaiaktól mindazokat a jogokat, amelyeket a maguk számára abszolút „elvitathatatlanoknak”⁴³ nyilvánítanak. Őt visszhangozta egy amerikai lojalista, a később Angliába menekült Jonathan Boucher is, midőn kényszerű száműzetésében fölidézte életének eseményeit, és megállapította: „A szabadság legharsányabb prókátorai egyben a legszigorúbb, legkegyetlenebb rabszolgatartók voltak.”⁴⁴

Éfféle kemény nézeteket nem csak a polémiában s a belőle kibontakozó politikai küzdelemben legérintettebb személyiségek fogalmaztak

meg. Különösen éles John Millarnak, a skót felvilágosodás nagy alakjának közbeszólása, aki szerint:

...különös, hogy ugyanazok, akik kifinomult stílusban értekeznek a politikai szabadságról, és az emberiség elidegeníthetetlen jogának tartják adók kivetését, lelkiismeret-furdalás nélkül vesznek el egy jókora szeletet teremtett világuk vívmányaiból azon felebarátjaik elől, akiknek nemcsak saját tulajdonuk nem lehet, de szinte minden jogtól megfosztattak. A sors aligha teremthetett volna megfelelőbb helyzetet a liberális világkép nevétségessé tételére, vagy annak bemutatására, hogy az emberek viselkedése végtére is mily kevésbé függ holmi filozófiai elvektől.⁴⁵

Millar Adam Smith tanítványa volt, és úgy tűnik, a mester is hasonló módon gondolkodott. Amikor kijelenti, hogy a „szabad kormány-nál”, amelyet a rabszolga-tulajdonosok ellenőriznek, többre tartja a rabszolgaság gyalázatának eltörlésére képes „despotikus kormány-zást”, egyértelműen Amerikára hivatkozik. A politika nyelvére lefordítva, a nagy közgazdász véleménye így hangzik: a Korona szemére vetett despotizmus előnyösebb, mint a rabszolga-tulajdonosok által követelt szabadság, amelynek haszonélvezője csupán az ültetvényesek egy kisebb, rabszolgáik felett teljhatalmat gyakorló osztálya.

Ennél is messzebbre mentek az angol abolicionisták, akik a brit intézmények védelmére szólítottak fel, „amelyeket egy távoli országban eluralkodott önkényes és embertelen bánásmód veszélybe sodor.” Az önkény és az embertelenség oly mértékű, hogy – miként az a *New York Journal*-ban megjelent egyik korabeli tudósításból kitűnik – egy fekete asszonyt és hároméves fiát, mint egy tehenet és a borját, egymástól elszakítva bocsátották áruba. Ilyenformán – vonja le a következtetést Granville Sharp 1769-ben – nem szabad hagynunk, hogy megvezessen bennünket a rabszolgatartó lázadók „színpadias ékesszólása” és a „szabadsághoz intézett szózata”; eltökéltnek kell lennünk abban, hogy erővel védjük meg tőlük az angol intézmények függetlenségét.⁴⁶

A megvádolt felkelők válaszul Anglia fejére olvasták a monarchia képmutatását: erkölcsösségével és szabadságszeretetével hivalkodik, de mégis ki mozgatta s tartja ma is kezében a rabszolga-kereskedelem szálait? Ki szállítja és adja-veszi a feketét? – érvel Franklin,⁴⁷ felhozva egy olyan mozzanatot, amely középpontba került a később Jefferson által kidolgozott Függetlenségi Nyilatkozat első változatá-

ban. Íme, így helyezték vád alá eme ünnepélyes dokumentum eredeti verziójában a Dicsőséges Forradalom Angliáját és annak királyát, III. Györgyöt. Ismeretes, hogy utóbbi kegyetlen háborút visel saját fajtája ellen, megsértve ezzel egy távoli nép tagjainak az élethez és a szabadsághoz való legszentebb jogait, noha azok semmit sem követtek el ellene. Börtönbe vetette őket, vagy rabszolgaként a Föld másik felére szállította őket, sokuknak pedig már a tengeren való átkelés során nyomorúságos halált szánt osztályrészü. Ezt a kalózháborút, e *hitetlen* hatalom szégyenét, Nagy-Britannia KERESZTÉNY királya folytatja, amely fenntartva az EMBEREK adásvételét bonyolító piacot, meggyalázta vétőjogát, hogy elnyomjon minden olyan törvénykezési kísérletet, amely e szégyenteljes kereskedelem megszüntetésére vagy legalábbis korlátozására irányult.⁴⁸

3. A rabszolgaság szerepe az Atlanti-óceán két partja között

Mit is mondhatnánk erről a dühödtt és váratlan vitáról? Kétségtelen tény, hogy a lázadóknak szegezett vádak érzékeny pontra tapintottak. Az amerikai Függetlenségi Háborúban kulcsszerepet játszott Virginia: itt élt az ország rabszolgáinak 40%-a, és innen származott a szabadság nevében kitört felkelés főszereplőinek többsége is. Az Egyesült Államok fennállásának első harminchat évéből harminckettőben az elnöki széket csakugyan virginiai rabszolgatartó ültetvényesek foglalták el. Ez a rabszolgatartásra épülő gyarmat, a későbbiekben állam, adta az ország legkiemelkedőbb vezetőit; elég George Washingtonra (az angolellenes felkelés prominens katonai és politikai szereplőjére), illetve Thomas Jeffersonra és James Madisonra (A Függetlenségi Nyilatkozat, valamint az 1787-es Szövetségi Alkotmány szerzőire) gondolnunk; mindhárman rabszolgatartók voltak.⁴⁹ Személyüktől és Virginia államtól függetlenül is nyilvánvaló, hogy a rabszolgaság kérdése a maga teljességében mekkora súllyal nehezedett az országra: az alapítását követő hatvan esztendő vizsgálgva, megállapíthatjuk, hogy „az 1788 és 1848 között megtartott első tizenhat elnökválasztás nyomán négy kivétellel minden esetben déli rabszolgatartót került a Fehér Házba”.⁵⁰ A fentiek ismeretében már érthető, miért is ragaszkodtak egyesek oly makacsul a kérdéshez az amerikaiakkal való polémiában.

De jól ismerjük, ahogy az ellenkező oldalon álló Franklin és Jefferson gúnyolódta a feketék kereskedelmében alaposan kompromittált Anglia rabszolgatartás-ellenes és moralizáló fejmosságán. Erről

elmélkedett Burke, „a gyarmatokkal való megbékélés teoretikusa” is. Miután visszautasította mindazok javaslatát, akik a „rabszolgák teljes felszabadítását” szorgalmazták, hogy így fékezék meg gazdáik s végső soron az érintett gyarmatok lázadását, megjegyzi: „a rabszolgák, legyenek azok szerencsétlen feketék vagy a szolgáléttól meghasonlottak, nem kapnak-e egy darabkát éppen annak a nemzetnek a szabadságadományból, amely eladta őket jelenlegi gazdáiknak?” Annál is inkább, ha ez a nemzet továbbra is folytatni kívánja a feketék kereskedelmét, szembekerülve az utóbbit korlátozni vagy megszüntetni kívánó gyarmatokkal. Ha így történne, egyedülálló látványosság tárulna az Amerikában már partot ért vagy oda deportált rabszolgák szeme elé:

Anglia szabadságajánlata, meglehetősen furcsa módon, egy afrikai hajón jutna el hozzánk – fedélzetén háromszáz angolai négerrel –, amelynek Virginia és Carolina kikötői megtagadják a belépést. Érdekes lenne látni azt a guineai hajóskapitányt, aki egyszerre próbálja közzétenni saját függetlenségi nyilatkozatát és felhívni a figyelmet eladó rabszolgáira.⁵¹

Burke iróniája célba talál. Angliának a feketék kereskedelmében betöltött szerepén túl, szólni kell arról is, hogy a rabszolgák bizony sokáig megtalálhatók voltak az angliai nagyvárosokban is: létszámuk a XVIII. század közepén nagyjából 10 000 fő lehetett.⁵² Vajon tényleg elborzadtak-e az angol abolicionisták New York és más amerikai gyarmatok emberhús-piacainak látványán? Liverpoolban 1766-ban tizenegy fekete szolgát értékesítettek, míg Dublinban a „feketejóságpiac” még tizenkét évvel később is működött, sőt, rendszeres hírverést kapott a helyi sajtóban.⁵³

Figyelemreméltó az is, hogy a rabszolga-kereskedelemnek és a rabszolgák kizsákmányolásának mennyire fontos szerepe volt az ország gazdaságában. „A *Liverpool Courier* 1832. augusztus 22-i számának számítása szerint, a brit kávé háromnegyedét, a pamut 15/16-át, a cukor 22/23-át, míg a dohány 34/35-ét rabszolgák állították elő.”⁵⁴ Érdemes fölidézni két XVIII. századi, angol szemtanú őszinte véleményét. Egyikük, Joshua Gee elismeri: „Gazdagságunk gyarapodása javarészt az ültetvényeken dolgozó néger munkájának köszönhető.”⁵⁵ A másik, Malachy Postlethwayt, a rabszolga-kereskedelmet irányító társaság, a *Royal African Company* szerepének védelmében, nála is világosabban fogalmaz: „A néger kereskedelme s annak minden

természetes hozadéka joggal értékelhető úgy, mint e nemzet gazdagságának és tengeri hatalmának kimeríthetetlen tartaléka”⁵⁶; „a Brit Birodalom a maga teljességében nem egyéb, mint e kereskedelem csodálatos építménye”.⁵⁷ Végül essen szó a rabszolgaság intézményének politikai szerepéről a korabeli Angliában. Habár ez nyilvánvalóan kevésbé volt meghatározó, mint az amerikai gyarmatokon, ám mégsem mondható elhanyagolhatónak: 1790-ben a londoni Parlamentben két-három tucat olyan képviselő ült, akiknek befektetések voltak az Antillákon.⁵⁸ Következtetés. A lázadó gyarmatiak és az óhaza – azaz a magukat egészen addig büszkén a szabadság pártfogóiként ünneplő liberálisok két szárnya – közötti kölcsönös vádaskodás valójában az érintett felek kölcsönös és kíméletlen leleplezése. A gyarmatiak nézőpontjából: a Dicsőséges Forradalomból kiemelkedő Anglia nem kényszerült rá, hogy megkérdőjelezze a feketék kereskedelmét, hiszen éppen ebben az időszakban igen jelentős fejlődésen ment keresztül.⁵⁹ Másfelől: az új, liberális monarchia a nemzetközi szinten tett egyik első lépéseként elragadta a rabszolga-kereskedelem monopóliumát Spanyolországtól. A másik oldal szemszögéből pedig: az Atlanti-óceán túlsó partján a szabadság nevében kitört felkelés szentesítette, magáévá tette és – mint a rabszolgatartók politikai hegemóniájának biztosítékát – hosszú időn át alkalmazta a rabszolgaság intézményét. A vitában talán a legkifinomultabb s egyben legszenvedőbb hozzászólás Josiah Tucker, „pap és tory, de egyébiránt nagyszerű ember s kiváló közgazdász”⁶⁰ tollából született. Tucker kárhoztatta Anglia rabszolga-kereskedelemben betöltött vezető szerepét: „Mi, a Szabadság büszke bajnokai és az Emberiség természetes jogainak deklarált pártfogói, bármely más nemzetnél nagyobb részt vállalunk ebből az embertelen és aljas kereskedelemből.” Nála is képmutatóbb a lázadó gyarmatiak viselkedése: „A köztársasági gondolat és az emberiség vélelmezett egyenlőségének prókátoraitól elvárható lenne, hogy elsőként állítsanak fel olyan emberséges rendszert, amely fölszámolja a létező rabszolgaságok legrosszabbikát.”⁶¹ Ehelyett azonban...

4. *Hollandia, Anglia, Amerika*

Mielőtt a lázadó amerikai gyarmatok kivívták függetlenségüket, a Brit Birodalomhoz tartoztak, ugyanakkor Németalföld (a később Angliában partra szálló) III. Orániai Vilmos trónra lépésével, már jóval korábban liberális alakzatba rendeződött. Noha a carolinai alkotmány

Locke nevét elsősorban Amerikához köti, tudni kell, hogy Locke első, *Levél a vallási türelemről* című művét Hollandiában írta, ami akkortájt a Stuartok abszolutizmusa elleni „összeesküvés központja” volt,⁶² s ugyanitt született Bernard de Mandeville, a liberalizmus első korszakának minden bizonnyal egyik legnagyobb alakja is.

Nem szabad elsiklanunk afölött, hogy a hét egykori spanyol tartomány egyesüléséből felemelkedő Holland Köztársaság – miután lerázta II. Fülöp igáját – már egy bő évszázaddal Anglia előtt a liberális fejlődés útjára lépett. Az új ország gyorsan maga mögött hagyta a régi, abszolutista rendszert, s ennek megfelelően az egy főre eső jövedelem a XVIII. században másfélszerese volt még az angliainak is. Míg Angliában az agrárium a népesség 60, Hollandiában csupán 40%-át foglalkoztatta. Az ország hatalmi rendszere éppilyen figyelemre méltó: a II. Fülöppel szemben győzedelmeskedő Hollandiát egy olyan „polgári oligarchia irányította, amely végérvényesen szakított a földbirtokos arisztokrácia étoszával.”⁶³ Ez a felvilágosult, toleráns és liberális burzsoázia azon melegeiben hozzáfogott a gyarmati terjeszkedéshez, aminek ezidőtájt lényegéhez tartozott a feketék kereskedelme.

A hollandok irányították az első komolyan szervezett rabszolga-kereskedelmet, hogy ezzel biztosítsák a cukornád-ültetvények munkaerő-igényét. Az ültetvények elvesztése után, rabszolga-kereskedőként próbáltak az üzletben maradni, míg 1765-ben véget nem ért a holland szupremácia kora, átengedve a helyet az angolok által éppen akkor alapított Royal African Company-nak.⁶⁴

Locke a Royal African Company részvényese volt. De a Holland Köztársaság eredettörténete, Anglián kívül, Amerikába is elvezet bennünket. Mai tudásunk szerint, egy holland kereskedő szállított először afrikai rabszolgákat Virginiába.⁶⁵ Új-Amszterdamban, a későbbi New-Yorkban, amit a hollandok kényszerűségből adtak át az angoloknak, a lakosság 20%-át feketék, javarészt rabszolgák alkották, miközben, szintén 1703-ban, a háztulajdonosok közel 42%-a rabszolgákat is tartott.⁶⁶

Itt újra előkerül az Anglia és az Egyesült Államok vonatkozásában már megismert paradoxon. A XVII. század derekáig a „rabszolga-kereskedelem” feletti „ellenőrzést”⁶⁷ a később kibontakozó liberális forradalmak előhírnöke, Hollandia gyakorolta: „tulajdonviszonyai” még „a XVIII. század elején is a rabszolgaságon és a kényszermun-

kán alapultak”.⁶⁸ Ha egyik oldalról az akkori Hollandia a szabadság szinonimája, a másik oldalról bizonyosan a rabszolgaságé, még hozzá a különösen kegyetlen szolgaságé. Voltaire *Candide*-jában a főhős naiv optimizmusát keményen arcul csapja egy fekete rabszolgával való találkozás „a hollandok birtokán”, Suriname-ban. Utóbbi – akit holland gazdája „rémisztő helyzetbe” taszított – így mesélt munkafeltételeiről, amelyeknek alá kellett vetnie magát:

Cukorgyárakban dolgozunk, s ha a malomkő elkapja egyik ujjunk, azonnal levágják a kezünket, ha meg el akarunk szökni, levágják a lábunkat; én mindkettőn keresztülestem. Hát bizony, ezen az áron ehetnek csak cukrot Európában.⁶⁹

Amikor Condorcet 1781 útjára indította abolicionista kampányát, Angliát és Hollandiát vette célba, ahol a rabszolgaság intézménye már igen mély gyökereket eresztett, „a nemzetek általános romlottsága”⁷⁰ miatt. Érdeemes idézni itt az amerikai lojalistát, Jonathan Bouchert, akit már láttunk, amint neveltség tárgyává teszi az angolelleses felkelésben résztvevő rabszolgatartók szabadság iránti szenvedélyét. Bouchet szavaival élve: „A despotikus államok jobban bánnak a rabszolgáikkal, mint a köztársaságok; a spanyolok voltak a legjobb gazdáik, míg a hollandok a legrosszabbak.”⁷¹

A liberalizmus útjára elsőként lépő ország valóban rendkívüli szívóssággal ragaszkodott a rabszolgaság intézményéhez. Úgy tűnik, hogy éppen a holland eredetű gyarmatok fejtették ki a legkeményebb ellenállást az első abolicionista intézkedésekkel szemben, amelyeket a forradalmi hullám nyomán, az Egyesült Államok északi vidékein vezettek be.⁷² Ami a szoros értelemben vett Hollandiát illeti, az azt alkotó államok 1791-ben hivatalosan is kinyilvánították, hogy a feketék kereskedelme a prosperitás és a gyarmati kereskedelem létfontosságú tényezője. Hollandia ugyanebben az időben, egyértelműen megkülönböztetve önmagát Angliától, elismerte rabszolgáltatájdonoainak jogát ahhoz, hogy emberi árujukat az anyaországba szállítsák, vagy ott tárolják, mielőtt visszatérnének a gyarmatokra. Legvégül pedig emlékeztetnünk kell arra, hogy Hollandia csak 1863-ban számolta fel gyarmatainak a rabszolgaságot, amikor az amerikai déli, konföderációs rabszolgatartó államok már a teljes vereség küszöbén álltak.⁷³

5. A vulgáris historicizmus és a liberalizmus paradoxonának feloldása

Végső konklúzió gyanánt megállapíthatjuk, hogy a történelem három nagy liberális forradalmának zászlóvivő országai a modern (és a jelenkori) történelem két tragikus fejezetének főszereplői is egyben. Ennek ismeretében vajon továbbra is hitelesnek tekinthető-e a liberális hagyomány szokásos bemutatása, amely szerint ennek alapja a szabadság szeretete? Térjünk vissza immár az eredeti kérdésre: „Mi a liberalizmus?” A korábbi hamis meggyőződések szertefoszlását látva, eszünkbe juthat a híres mondás: „Amit általában ismerünk, csak azért, mert ismerjük, még nincs kellőképpen megismerve. A legközségesebb önámítás és mások ámítása, ha a megismerésben ismertnek tekintünk valamit s ezért elfogadjuk.”⁷⁴

Egy széles körben elterjedt eredetmítosz megkérdőjelezése aggasztóan ellentmondásos összefonódásokra derített fényt, amelyeket alaposan szemügyre véve, történelmileg rekonstruáltuk a liberalizmus kezdeteit. Így válnak érthetővé a paradoxon feloldására mutató irányzat valódi céljai. Olyannyira, hogy ezen irányzat hívei a maguk korában lelkesen követték Locke-ot és főként a lázadó amerikai gyarmati lakosokat, akik előszeretettel a hallgatás – többé-kevésbé sűrű szövéssé – leplébe burkolták be a rabszolgaság intézményét.

De másféleképpen is a fenti eredményre juthatunk. Hannah Arendt szerint, az amerikai forradalmat a szabadságra épített politikai rendszer megvalósításának terve írja le legpontosabban. Ugyanakkor a feketék rabszolgaságának továbbélése az Atlanti-óceán mindkét partján egyformán elterjedt kulturális hagyományra utal:

E nehezen érthető közöny nem mondható tipikusnak az amerikaiak körében, s nem írhatjuk valamiféle különös keményszívűség vagy az osztályérdekek számlájára sem [...] Az európaiak számára a rabszolgaság kérdése egyszerűen nem volt része a társadalmi vitának, mivel nem volt az az amerikaiak számára sem.⁷⁵

Valójában a korabeli Európában a rabszolgasággal kapcsolatos kényelmetlen érzés olyannyira felerősödött, hogy a legkiemelkedőbb szerzők nem egyszer egyértelműen szembe állítják egymással az Atlanti-óceán két partját. Ahogy Condorcet-nál olvashatjuk:

Az amerikai elfeledkezik arról, hogy a négerék is emberek; semmilyen erkölcsi viszonyban nem áll velük; számára nem többek

hasznos tárgyaknál [...] Ugyanilyen eltűzött e boldogtalan emberfajta feletti ostoba megvetése, ami odáig terjed, hogy amikor visszatér Európába, felháborodik, ha közülük egyet is szabad embernek lát maga mellett.⁷⁶

Az itt elmarasztalt „amerikai” ebben az esetben a tengerentúli telepest jelenti, lett légyen akár francia, akár angol. Millar a maga részéről 1771-ben kemény szavakkal ítélte el „a felkavaró barbárságot, aminek a gyarmatainkon élő feketék gyakran áldozatául esnek.” Szerencsére „a rabszolgatartás gyakorlatát Európában teljes mértékben eltörölték”; ám odaát, az Atlanti-óceán túlsó partján, ahol még létezik ez a praxis, megmérgezi az egész társadalmat: „a gyengébbik nem képviselői is” a kegyetlenség és a szadizmus „főszereplőivé aljasodnak le, egy olyan korban, amely éppen az emberiességnek és a nevelésnek köszönhetően különbözik a múlttól”.⁷⁷ Ez Condorcet véleménye is, aki feljegyzi, ahogy egy „fiatal amerikai nő szemtanúja volt” a fekete szolgákra kirott kegyetlen „kínzásoknak”, sőt azokat időnként maga „irányította”.⁷⁸

Az Arendt által megfogalmazott tézis meg is fordítható. A XVIII. század végén a rabszolgaság intézménye kezdett vállalhatatlanná válni a felvilágosodás filozófusainak eszméivel átítatott szalonokban és a kvékerek (vagy a kereszténység más abolitionista irányzatainak) hatása alatt álló templomokban. Midőn a philadelphiai Konvenció elfogadta az amerikai alkotmányt, amely szankcionálta a faji alapú rabszolga-kereskedelmet, ennek az intézménynek egyik francia védelmezője keserűen volt kénytelen konstatálni magányosságát:

Ez a birodalom, amely oly hatalmas befolyással rendelkező köztársasággal rendelkezik [...] immár támaszt nyújt mindazoknak, akik Franciaországban és Angliában támadják a feketék szolgátságát és teljes felszabadításukat kívánják. A leggyűlöletesebb jellemzéseket pedig azokról alkotják, akiknek fel kellene vállalniuk, hogy ellenkező véleményen vannak.⁷⁹

Néhány évvel később a rabszolgaság egy másik francia pártfogója arról panaszkodott, hogy a „négerszeretet” „divatos különcséggé” vált, s a helyzet egészen odáig fajult, hogy megszüntette a két faj közti különbséget: „Az afrikai vér már így is túl bőségesen csörgedezik a párizsi erekben.”⁸⁰

Ha abból a föltevésből indulunk ki, hogy a vizsgált évek Amerikáját a feketék sorsáért felelős általános „közöny” uralta, semmit sem fogunk

megérteni az amerikai forradalomból. Locke volt az „utolsó nagy filozófus”, aki – erősen kifogásolható módon – igazolta a rabszolgaságot, s ezért érdemes megjegyezni, hogy együtt ültették a vádlottak padjára ama „jelenleg zajló amerikai rebellióval”, amelynek egyik ihletőjeként tartották számon.⁸¹ Mindkettejük (Locke és a szecessziósok) esetében a jellemzően köztársaságpárti szabadság felmagasztalása egybefonódik a rabszolgaság intézményének legitimálásával. Josiah Tucker, miután alaposan megvizsgálta a híres filozófus több e tárgykörben írt művének félreérthetetlen részleteit, megjegyzi: „Ez Mr Locke-nak, az emberiséget megillető természetes jogok és szabadságok nagy és dicsőséges hírnökének igazi hangja”; íme, „a rabszolgasággal kapcsolatos valódi fölfogása.”⁸² Az említett amerikai lojalista, Boucher, hasonlóképpen egyszerre ítéli el a köztársaságpárti elszakadást és Locke-nak azt az igényét, hogy „Carolina állam minden szabad polgára” abszolút, feltétel nélküli hatalommal rendelkezzen rabszolgái felett.⁸³

Míg az angol hazafiak és a szecessziót ellenző lojalisták szívesen élcelődtek a szabadság zászlaján, amit rabszolgatartók lengetnek, a lázadó telepések már nem a feketék szolgasorba taszításának legitimációját követelték, éppen ellenkezőleg: az angol Koronának a rabszolga-kereskedelemben való mély érintettségét és különleges felelősségét mutatták ki. Egyértelmű, hogy a rabszolgaság intézménye most már széles körben delegitimálódott. Erre utalnak az új ország alkotmányát jellemző nyelvi tiltások. A philadelphiai Konvenció egyik küldötte jó érzékkel állapította meg társairól: „nagy aggodalommal igyekeztek elkerülni minden olyan kifejezés használatát, amelyek gyűlöletesen csenghettek volna az amerikai füleknek”, ugyanakkor szándékukban állt, hogy azokat „a dolgokat a rendszerbe illesszék, amikre az említett kifejezések utalnak”.⁸⁴ A helyzet az, hogy az új alkotmányos rend vitájának kezdetétől – idézi fel egy másik kortárs tanú – „szégyellték a »rabszolga« szó használatát, ezért azt körülírással helyettesítették.”⁸⁵ Nagyobb józanságról tettek tanúbizonyságot – jegyzi meg Condorcet 1781-ben – a rabszolga-„tulajdonosok”: „hamis tudat” [*fausse conscience*] vezérli és teszi ellenállóvá őket „az emberiség védelmezőinek tiltakozásaival” szemben; s „arra sarkallja mindannyiukat, hogy ne érdekeik ellen, hanem a saját előnyükre cselekedjenek.”⁸⁶

Mint látható – Arendt ezzel ellenkező véleményének dacára – a hatalmas kiterjedésű ültetvényeket és nagy számú rabszolgát tulajdonlók osztályérdekei jelentős szerepet játszottak a vitában, s ez nem kerülhetett el a kortársak figyelmét. Arendt végeredményben magáévá tette a lázadó telepések nézőpontját, akik továbbra is abban a megnyugtató

tudatban éltek, hogy ők a „szabadság ügyének bajnokai”, miközben ügyes eufémizmusaik segítségével eltüntették a színről a rabszolgaság egyébként szembetűnő tényét: ezen eufémizmusok helyére lép most a „historicista” magyarázat.

Következőleg: sehová sem vezet, ha a vulgáris „historicizmushoz” folyamodunk, ahhoz, hogy „megmagyarázzuk”, vagy megkíséreljük feloldani a mindhárom liberális forradalmat meghatározó paradoxont: a szabadság és az elnyomás meglepő összefonódását. A paradoxon ugyanis érintetlen marad, s továbbra is reálisabb, kevésbé elnéző magyarázatra vár.

Jegyzetek

- ¹ Calhoun, John C. 1992: *Union and Liberty: The Political Philosophy*. R.M. Lence (ed.), Liberty Fund, Indianapolis. 529.
- ² Calhoun 1992: 528–531, 469.
- ³ Calhoun 1992: 530–531.
- ⁴ Calhoun 1992: 530–533.
- ⁵ Calhoun 1992: 474.
- ⁶ Calhoun 1992: 582.
- ⁷ Calhoun 1992: 529., 473.
- ⁸ Acton, John – E. E. Dalberg 1985–88: *Selected Writings*. J. Rufus Fears (ed.), 3 vols., Liberty Classics, Indianapolis. vol. 1. 240., 250. és vol. 3. 593.
- ⁹ Post, C. Gordon 1953: *Introduction*, in John C. Calhoun: *A Disquisition on Government*, New York, Liberal Arts Press, VII.
- ¹⁰ Lence, Ross M. 1992: *Foreword*. In Calhoun 1992, XXIII.
- ¹¹ Sartori, Giovanni 1976: *Democrazia e definizioni*. Bologna, Il Mulino, 151; Sartori, Giovanni 1987: *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, Chatham House Publishers, 239., 252.
- ¹² Calhoun 1992
- ¹³ Furet, François – Richet, Denis 1980: *La rivoluzione francese* (1973). Roma–Bari, Laterza, 120–121., 160–61.
- ¹⁴ Mill, John Stuart 1963-91: *Collected Works*. John M. Robson (ed.), 33 vols., Toronto–London, University of Toronto Press–Routledge & Kegan Paul, vol. 21. 157.; vol. 1. 267. [= Mill, John Stuart 1976: *Autobiografia* (1873). Franco Restaino (ed.), Roma–Bari, Laterza, 209.]
- ¹⁵ Locke, John 1993: *The Fundamental Constitutions of Carolina* (1669). In *Political Writings*. David Wootton (ed.), London–New York, Penguin Books, 196 (art. CX)
- ¹⁶ Davis, David B. 1975: *The Problem of Slavery in the Age of Revolution, 1770–1823*. Ithaca, Cornell University Press, 45.
- ¹⁷ Calhoun 1992, 374.
- ¹⁸ Cranston, Maurice 1959: *John Locke: A Biography*. London, Longmans, 114–115.; Thomas, Hugh 1997: *The Slave Trade: The Story of the Atlantic Slave Trade, 1440–1870*. New York, Simon & Schuster, 199., 201.

- ¹⁹ Calhoun 1992, 590.
- ²⁰ Freidel, Frank 1968: *Francis Lieber, Nineteenth-Century Liberal* (1947). Gloucester, Peter Smith, 278., 235–59.
- ²¹ Morgan, Edmund S. 1972: *Slavery and Freedom: The American Paradox*. 11. *The Journal of American History*, LIX, 1, 5–29. V.ö.: Marx, Karl – Engels, Friedrich 1955–89: *Werke*. 38 vols., Berlin, Dietz, vol. 23. 750. 197. jegyzet (szabadon felhasználtam az alábbi kötetben szereplő olasz fordítást: *Opere complete di Marx e Engels* – megjelenés alatt, Roma, Editori Riuniti).
- ²² Marx, Engels 1955–89, vol. XXIII, 750, 197. jegyzet
- ²³ Morgan, Edmund S. 1995: *American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia* (1975). New York, Norton, 325.
- ²⁴ Bourne, Henry R. Fox 1969: *The Life of John Locke*. (H. S. King, London, 1876, 2 vols.) vol. 1–2, Scientia, Aalen, utánnomás. Vol. 1. 481.; Locke 1976–189: *The Correspondence*. 8 vols, Esmond S. De Beer (ed.), Oxford, Clarendon Press. Vol. 5–7. passim.
- ²⁵ Jefferson, Thomas 1984: *Writings*. Merrill D. Peterson (ed.), New York, Library of America, 1134. (Levél Buchan grófjának, 1803. július 10.).
- ²⁶ Morgan 1995: 382.; Pocock, J. G. A. 1980: *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776*. Princeton University Press, 888.
- ²⁷ Paine, Thomas 1995: *Collected Writings*. Eric Foner (ed.), New York, Library of America, 45.
- ²⁸ Smith, Adam 1987: *Correspondence*. Ernest Campbell Mossner, Ian Simpson Ross (ed.), Indianapolis, Liberty Classics, 309. (Levél A. Davidsonnak, 1787. november 16.).
- ²⁹ Davis, David B. 1971: *Il problema della schiavitù nella cultura occidentale* (1966). Torino, SEI, 423–427., 425.
- ³⁰ Smith 1982: *Lectures on jurisprudence*, Indianapolis, Liberty Classics, 452–453., 182.
- ³¹ Schlesinger Jr., Arthur M. (ed.) 1973: *History of US Political Parties*. New York–London, Chelsea House–Bawker, 915–921.
- ³² Calhoun 1992, 473.
- ³³ Blackstone, William 1979: *Commentaries on the Laws of England* (1765–1769), 4 vols., Chicago, University of Chicago Press, változatlan utánnomás. Vol. 1. 6. (int., sec. 1.)
- ³⁴ Montesquieu, Charles-Louis 1949–51: *Oeuvres complètes*. Roger Caillois (ed.), 2 vols., Paris, Gallimard, vol. 1. 884. [*De l'esprit des lois*, 1748. Magyarul: *A törvények szelleméről*. Csécsy Imre, Sebestyén Pál (ford.), 2 k., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 421–22.
- ³⁵ Blackstone 1979: vol. 1. 122–123. (1. könyv, 1. fejezet)
- ³⁶ Porter, Janice 1983: *The Liberty We Seek: Loyalist Ideology in Colonial New York and Massachusetts*. Cambridge, Harvard University Press, 115–116.
- ³⁷ Burke, Edmund 1826: *The Works: A New Edition*. 16 vols., London, Rivington, Vol. 3. 123–24., 66. (= Burke 1963: 142–43., 100.)
- ³⁸ Boucher, idézi Zimmer, Anne Y. 1978: *Jonathan Boucher, Loyalist in Exile*. Detroit, Wayne State University Press, 153.
- ³⁹ Burke 1826: vol. 3. 135.

- ⁴⁰ Shain, Barry Alan 1994: *The Myth of American Individualism: The Protestant Origins of American Political Thought*. Princeton, Princeton University Press, 290.
- ⁴¹ Porter 1983 : 16.
- ⁴² Franklin, Benjamin 1987: *Writings*. J. A. Leo Lemay (ed.), New York, Library of America, 646–47.
- ⁴³ Foner, Eric 2000: *Storia della libertà americana* (1998). Annalisa Merlino (ford.), Roma, Donzelli, 54.
- ⁴⁴ Boucher, idézi Zimmer 1978: 297.
- ⁴⁵ Millar, John 1986: *The Origin of the Distinction of Ranks* (1771). Scientia, Aalen (a 4. kiad. újranyomása. V.ö.: Edinburgh–London, Blackwood–Longman, Hurst, Rees & Orme, 18064.) 294. [= Millar, John 1989: *Osservazioni sull'origine delle distinzioni di rango nella società* (1771). Milano. 239.]
- ⁴⁶ Sharp, idézi Davis 1975: 272–273., 386–387.
- ⁴⁷ Franklin 1987: 648–49.
- ⁴⁸ V. ö.: Davis 1975: 273.; Jennings, Francis 2003: *La creazione dell'America* (2000). Torino, Einaudi, 174–175.
- ⁴⁹ Morgan 1995: 5–6.
- ⁵⁰ Foner 2000: 61.
- ⁵¹ Burke 1826: vol. 3. 67–68. (= Burke: 1963: 101–102.)
- ⁵² Blackburn, Robin 1990: *The Overthrow of Colonial Slavery, 1776–1848* (1988). Verso, London-New York. 80.
- ⁵³ Drescher, Seymour 1987: *Capitalism and Antislavery: British Mobilization in Comparative Perspective*. Oxford–New York, Oxford University Press, 174. 34. jegyzet
- ⁵⁴ Drescher 1987: 170. 19. jegyzet
- ⁵⁵ Gee, idézi Hill, Christopher 1977: *La formazione della potenza inglese. Dal 1530 al 1780* (1967). Torino, Einaudi, 260. (A mű eredeti címe: *Reformation to Industrial Revolution*)
- ⁵⁶ Postlethwayt, idézi Davis 1971: 187.; Wolf, Eric R. 1990: *L'Europa e i popoli senza storia* (1982). Bologna, Il Mulino, 291–292.
- ⁵⁷ Postlethwayt, idézi Jennings 2003: 212.
- ⁵⁸ Blackburn 1990: 143.
- ⁵⁹ Dunn, Richard S. 1998: *The Glorious Revolution and America*. In Nicholas Canny (ed.), *The Origins of Empire: British Overseas Enterprise to the Close of the Seventeenth Century*. Oxford–New York, Oxford University Press, 463–465.
- ⁶⁰ Ez Marx definíciója (Marx, Engels, 19551989, vol. XXIII. 788).
- ⁶¹ Tucker, Josiah 1993-96: *Collected Works* (1775–1782). 6 vols., London, Routledge-Thoemmes Press, utánnymás. Vol. 5. 21–22.
- ⁶² Bourne 1969: vol. 1. 481.
- ⁶³ Drescher 1999: *From Slavery to Freedom: Comparative Studies in the Rise and Fall of Atlantic Slavery*. London, Macmillan, 203., 199.
- ⁶⁴ Wallerstein, Immanuel 1978–1995: *Il sistema mondiale dell' economia moderna* (1974–1989). 3 vols., Bologna, Il Mulino, Vol. 2
- ⁶⁵ Jennings 2003: 24.
- ⁶⁶ Davis, David B. 1986: *Slavery and Human Progress* (1984). Oxford University Press, Oxford-New York. 75.
- ⁶⁷ Hill 1977: 175.

- ⁶⁸ Drescher 1999: 215.
- ⁶⁹ Voltaire: *Candide, avagy az optimizus*. Fordította: Gyergyai Albert. In Voltaire: *Regények és elbeszélések*. Budapest, Európa Kiadó, 1995. 151.
- ⁷⁰ Condorcet, Marie-Jean-Antoine 1968: *Oeuvres* (1847–1849). Arthur Condorcet O'Connor, François Arago (ed.), 12 vols., Stuttgart–Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, változatlan utánnomás. Vol. 7. 135.
- ⁷¹ Boucher, idézi Zimmer 1978: 297.
- ⁷² Zilversmit, Arthur 1969: *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North* (1967). Chicago, University of Chicago Press, 165., 182.
- ⁷³ Drescher 1999: 211., 218., 196.
- ⁷⁴ Hegel, Georg W. F. 1969-79: *Werke*. Eva Moldenhauer, Karl Markus Michel (ed.) 20 vols., Suhrkamp, Frankfurt a. M. vol. 3. 35. Magyarul: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- ⁷⁵ Arendt, Hannah 1983: *Sulla rivoluzione* (1963). Milano, Comunità, 74.
- ⁷⁶ Condorcet 1968: vol. III. 647–648.
- ⁷⁷ Millar 1986: 258., 261. (= Millar 1989: 219–220.)
- ⁷⁸ Condorcet 1968: vol. III. 648.
- ⁷⁹ Malouet, Pierre-Victor 1788: *Mémoire sur l'esclavage des nègres*. Neufchâtel, 152.
- ⁸⁰ Baudry des Lozières, Louis-Narcisse 1802: *Les égarements du nigrophilisme*, Paris, Migneret, 48., 156.
- ⁸¹ Tucker 1993–1996: vol. 5. 53.
- ⁸² Tucker 1993–1996: vol. V, 103-104.
- ⁸³ Boucher, idézi Zimmer 1978, 296.
- ⁸⁴ Foner 2000: 60.
- ⁸⁵ Finkelman, Paul 1996: *Slavery and the Founders: Race and Liberty in the Age of Jefferson*. New York, Sharpe, Armonk, 3.
- ⁸⁶ Condorcet 1968: vol. VII. 126.

(Fordította: Mezei Bálint)

Eredeti megjelenés: Domenico Losurdo: *Controstoria del liberalismo*. Biblioteca Universale Laterza. Editori Laterza, Roma–Bari, 2005. I. fejezet.